

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2021, 8 (1), 360-390

FIKİH USULÜ ESERLERİNDE YER ALAN BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI VE KAPSAMI
The Concept and Scope of Major Sin in The Works of Usul Al-Fiqh

Abdurrahman CANER

Dr. Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı. e-Mail: abdurrahmancaner@gmail.com Orcid
No: 0000-0003-0292-0639.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	22/04/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	20/06/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/06/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	360-390

Atıf / Cite as: Caner, Abdurrahman. "Fıkıh Usulü Eserlerinde Yer Alan Büyük Günah Kavramı ve Kapsamı" [The Concept and Scope of Major Sin in The Works of Usul Al-Fiqh]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/1 (2021), 360-390.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.925991>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, *iThenticate* intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with *iThenticate* plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (1) 2021: 360-390
**FIKİH USULÜ ESERLERİNDE YER ALAN BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI VE
KAPSAMI***

Abdurrahman CANER**

Öz

Günah olgusu ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile birlikte var olagelmıştır. Bütün din ve kültürlerde günahın varlığı kabul edilmiş; ancak işlenen günahların hepsi aynı kategoride değerlendirilmemiştir. Günahlar; kutsalla ilgili emir ve yasaklara ve toplumun sosyal tarafına bakan yönüyle kendi arasında farklı şekillerde derecelendirilmiştir. İslam'da Allah'a ortak koşmak en büyük günah sayılmış, diğer günahlar da ilahi iradeyi yok sayma oranında, aynı zamanda fert ve topluma verdiği zarar ölçüsünde büyük ve küçük günahlar şeklinde ikili tasnife tabi tutulmuşlardır. Kelâm, Hadis, Tasavvuf ve Fıkıh Usulü'nün ortak konularından olan büyük günah meselesi Fıkıh usulü eserlerinde; âm lafzın kapsamı, illetin tahsisi, ictihatta hata-isabet, ismetü'l-enbiyâ, adâlet ve fıkıh gibi farklı başlık ve kavramlarla bağlantılı olarak yer almıştır. Çalışmamızın amacı, fıkıh usulü eserlerinde yer alan büyük günah konusundaki yaklaşımları incelemek ve bu kapsamda değerlendirilmesi gereken fiiller için belirlenen ölçütleri tespit ederek zaman içerisinde oluşan yanlış algı ve uygulamaların giderilmesine katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Günah, Kebîre, Sağîre, Fısk

The Concept and Scope of Major Sin in The Works of Usul Al-Fiqh

Abstract

The fact of sin has been in existence since Hz. Adam, the first man and the first prophet. Although the existence of sin has been acknowledged by all religions and cultures, the sins committed have not been considered within the same category and they have been subjected to different rankings within themselves with regards to the biddings and inhibitions of the sacred and the community's social aspect. In Islamic, shirk has been regarded as the greatest of the sins and the other sins have been subjected to dual classification as major and minor sins at the rate of disregarding the divine will and also according to their damage on the individual and community. The issue of Kalam, which is one of the common themes of Kalam, hadith, mysticism jurisprudence, has been dealt with from different angles of the above-mentioned branches of science. In his jurisprudential writings, the concept of major sins was included with regard to the concept of the word, the allocation of malady and error in jurisprudence, as well as with regard to the concepts of justice and lechery, which are statements of hadith. It is examined as "innocence of prophets". It is accepted that the Prophet –peace be upon him- must be innocent in order the Sunnah to be used as a proof. Also, the topic takes place in the sources, as be related with the concepts like justice and sin. The aim of our study is to examine the approaches to major sins in the works of Uşûl al-Fiqh

* Makalede Etik Kurul Kararı gerektirecek herhangi bir unsur bulunmadığına dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı. e- Mail: abdurrahmancaner@gmail.com Orcid No: 0000 0003 0292 0639.

(Principles of Islamic Jurisprudence) and to determine the criteria set for the acts that should be evaluated within this scope and to contribute to the elimination of false perceptions and practices that occur over time.

Keywords: Usul al-fiqh, Sin, Al-Kabirah, Saghira, Fisq

Structured Abstract: The fact of sin has been in existence since Hz. Adam, the first man and the first prophet. Although the existence of sin has been acknowledged by all religions and cultures, the sins committed have not been considered within the same category and they have been subjected to different rankings within themselves with regards to the biddings and inhibitions of the sacred and the community's social aspect. In Islamic law, shirk has been regarded as the greatest of the sins and the other sins have been subjected to dual classification as major and minor sins at the rate of disregarding the divine will and also according to their damage on the individual and community. The issue of Kalam, which is one of the common themes of Kalam, hadith, mysticism jurisprudence, has been dealt with from different angles of the above-mentioned branches of science. In his jurisprudential writings, the concept of major sins was included with regard to the concept of the word, the allocation of malady and error in jurisprudence, as well as with regard to the concepts of justice and lechery, which are statements of hadith. It is examined as "innocence of prophets". It is accepted that the Prophet –peace be upon him- must be innocent in order the Sunnah to be used as a proof. Also, the topic takes place in the sources, as be related with the concepts like justice and sin. The position of the person who commit big sins stand out as two points, the events that occur at the period of Prophet's close friend has been discussed. One of them is which actions are big sins and the other the expected end of person who has committed sin. While the theologians are mostly stood on the religious statue of the person who has committed big sins, Usul al-fiqh purchases has stood on which criterions must be considered about make choose which ones are big sins. Discussions about whether insisting on committing minor sins would turn them into grave sins focused on the concept of manliness and the nature of persistence. The opinion stating that acts that harm religion and decrease the value of the person, or willful and conscious insistence in a way to incite sin will turn things into a grave sin was accepted as the predominant view in the matter. By comparing both the scope of major sins in Naşş and the uncertainty concerning the insistence and the uncertainty in the distinction between major and minor sins in Naşş to the uncertainty of Laylat al-Qadr in Ramadan or that of sā'ah al-idjābah on Friday, some scholars stated such as follows. Leaving the exact date of Laylat al-Qadr unclear in the month of Ramadan can be interpreted as an attempt to evaluate the whole of Ramadan, and the uncertainty of sā'ah al-idjābah on Friday may also be intended to turn that day into an opportunity as a whole. The same may be the case with the concept of major sin and its subheadings. In other words, by leaving the concept of major sin and other issues unclear, it may be aimed for mu'min (the believer) to stay away from all acts involving rebellion against Allah and to lead a more careful life regarding the issue. Such an interpretation can be adopted in terms of compliance with the general purposes of Islamic law. The aim of our study is to examine the approaches to major sins in the works of Uşūl al-Fiqh (Principles of Islamic Jurisprudence) and to determine the criteria set for the acts that should be evaluated within this scope and to contribute to the elimination of false perceptions and practices that occur over time.

Keywords: Usul al-fiqh, Sin, Al-Kabirah, Saghira, Fisq

GİRİŞ

Allah, insanı akıl, irade ve nefis gibi bazı özelliklerle donatarak yeryüzüne göndermiş; belli kurallara bağlı olarak buradaki nimetlerden yararlanabileceğini farklı vasıtalarla kendisine bildirmiştir. İlahi irade; insan nefisini, imtihanın gereği olarak yasakları çiğnemeye meyilli yaratmış ancak kendisine verilen akıl ve irade

vasıtasıyla nefisle mücadele oranında tezkiye olup cenneti kazanacağını, aksi takdirde onu kaybedeceğini hatırlatmıştır.¹ Buna rağmen İslam'ı benimseyen, onun emir ve yasaklarına boyun eğen, itaat ve teslimiyetini söz ve fiilleriyle ortaya koyan Müslüman, zaman zaman ilahi emir ve yasaklara aykırı davranışlar sergilemiş, itaat ve teslimiyet sınırını aşmış günaha girebilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de "zenb, fık, ism, isyan" ifadeleriyle belirtilen günahın kebîre ve sağıre olabileceği ifade edilmiştir. Hadislerde de görülen bu sınıflandırmada, büyük günahlar genellikle mûbikât, kebâir, a'zamu'z-zunûb şeklinde dile getirilerek hangilerinin büyük günah olduğu farklı rivayetlerle zikredilmiştir. Naslarda yer alan büyük-küçük günah ayırımının hangi ölçüye göre yapıldığı ya da yapılan bu tasnifin lafzi ihtilaf olup olmadığı tartışılmıştır.²

Günümüzde Müslümanların bir kısmı ya günah kavramını genişletmekte ve birçok fiili büyük günah kapsamında değerlendirip ona göre davranmakta ya da büyük günahları belli fiillere hasrederek diğer günahları hafife almaktadır. Bu iki yaklaşım tarzının da problemlili olduğu açıktır. Bu durumda büyük-küçük günah kavramlarının açıklığa kavuşturulması, sınırlarının belirlenmesi, küçük kabul edilen günahlarda ısrar etmenin onu büyük günaha çevirip çevirmeyeceği gibi konulardaki tartışmaların incelenmesinde yarar bulunmaktadır. Bilindiği gibi büyük günah işleyenin akıbetiyle ilgili tartışmalar, daha çok usulü'd-dîn konusudur ve kelimelerin ilmi alanına girmektedir. Bu nedenle çalışmamızda büyük günah mevzuu, mürtebib-i kebîrenin akıbetinin ne olacağı ekseninde değil, fıkıh usulünün meseleye yaklaşımı temelinde incelenecektir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere büyük günah işleyenin iman dairesinin dışına çıkıp çıkmayacağı hususundaki tartışmaların, ilgili nasların umum ifade edip etmeyeceği ve söz konusu nasların umumunu engelleyen bir durumun olup olmadığıyla da güçlü bir bağı bulunmaktadır. Fıkıh usulü çerçevesinde âm lafız ve kapsamı, illetin tahsisi, ictihatta hata-isabet, haram ve mekruh kavramları gibi mevzuların izahı bu yönüyle önemlidir. Ayrıca fıkıh usulü bilginleri, şer'î hükümlerin tespiti konusunda delillere yer verirken doğal olarak onların sağlam olup olmadığına bakmışlardır. Bu bağlamda onlar, hükme kaynaklık eden rivayeti nakleden râvinin âdil olup olmadığına önem vermiş ve belli şartları taşımayan râvinin rivayetini delil olarak kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla fıkıh usulü âlimlerinden bazıları, kebâir mevzusunu, âm lafız ve ilgili başlıklarla ilişkili olarak işlerken bir kısmı da râvinin özelliklerinden, onun adâletiyle ilgili "dinde âdil olmak" alt başlığında işlemişlerdir. Burada tartışmanın ana unsurları olan ve fıkıh usulü eserlerinde daha çok üzerinde durulan kavramlar olması nedeniyle sadece büyük günahın âm lafızla olan ilişkisi ile adâlet ve fık kavramlarına değinilecektir. Daha sonra fıkıh usulü açısından kebâirin

¹ Bk. eş-Şems 91/ 9-10.

² Bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkıh* (Kuveyt: Dâru'l-Kuveyt, 1992), 4/276.

tanımı, kapsamı ve çeşitleriyle ilgili âlimlerin görüşleri incelenecek ve klasik usûl eserlerinde dikkat çeken bazı büyük günahlara yer verilecektir.³

Bilindiği üzere Hz. Peygamberin vefatından sonra ve özellikle Hz. Ali (ö.40/661) döneminde cereyan eden siyasi gelişmelere bağlı olarak hilafet meselesi ve ilgili tartışmalar, beraberinde büyük günah işleyenin akıbetini de tartışır hale getirmiştir. Zira Sıffin (37/657) savaşından sonra gerçekleşen hakem olayında Hz. Ali safında yer alan bir kısım Müslümanlar, bu olayda yaşananları gerekçe göstererek Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmış ve kendileriyle beraber hareket etmeyenlerin büyük günaha girdiklerini iddia etmişlerdir. Onlar, büyük günah işleyenlerin tövbe etmedikleri takdirde dünyada ve ahirette kâfir olarak muamele göreceklarini iddia ederken konuyla ilgili nasların umum ifadelerinden hareketle bu görüşe varmışlardır. Dolayısıyla naslarda yer bulan umum ifadelerin tanımı ve kapsamı ile ilgili tartışmalar, farklı ekollerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴

1. Âm Lafız - Büyük Günah İlişkisi

Hanefî usulcülerden Debûsî (ö. 430/1039), âm lafzı “İsimleri veya manaları toplu içeren lafız”⁵ olarak tanımlamıştır. Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) âm tanımı da Debûsî ile benzerdir.⁶ Buna göre âm, hem lafız hem manayla ilgili bir durumdur. Dolayısıyla âm lafız denebildiği gibi âm mana da denebilir. Hanefîlerde kabul edilen görüşe göre âm lafzın hususi olarak bütün manalarına delaleti kesindir. Zira âm lafzın gereği, içerdiği bütün manalara kat'î olarak delalet etmesidir. Ancak onu başka manaya çekecek bir karine olursa bu durumda âm lafzın manasına delaleti kat'î olmaktan çıkar.⁷ Mu'tezilî âlimlerden Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) âm kavramını “Kendisi için elverişli bütün

³ Fıkıh usulü eserlerinde “Kebîre” ya da “Kebâir” mevzusunun hangi başlıkta işlendiğine dair bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf, 1994), 1/113; İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveyn, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kevâtî'i'l-edilleti fi usûli'l-i'tikâd* (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950), 391; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b.Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*, thk. Câbir Feyyâz el-'alvânî, 6 Cilt (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ty), 4/399; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-Fusûl fi ihtisâri'l-Mahsûl fi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004), 281; Ebû Bekr Takiyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*, thk. Muhammed ez-Zuheylî-Nezîr Hâmâd, 4 Cilt (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993), 2/384; Ebû Abdillâh Calâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, *el-Bedru't-tâli', fi halli Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Murtaza Ali ed-Dağistânî, 2 Cilt (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2012), 2/86.

⁴ Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Bahru'l-keîâm* (Dımaşk: 2000), 160; Hamdi Gündoğar, “İman ve Küfrün Gölgesinde Büyük Günah'ın Yorumu”, *İslam ve Yorum*, Malatya İlahiyat Vakfı 1 (Malatya: 2017), 520.

⁵ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Adnân el-Alî (Beyrût: Mektebetü'-Asriyye, 2006), 100.

⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Kahire: by, 1954), 1/125.

⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 103; Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, 1/135-136.

manaları kapsayan lafız”⁸ olarak tanımlarken Şâfiî ulemâdan Gazzâlî (ö. 505/1111) onu “İki ve daha fazla şeye bir yönden delalet eden tek bir lafız”⁹ şeklinde tanımlamıştır. Âmidî (ö. 631/1233), Basrî’nin tanımını, ağıyarını mani olmadığı için, Gazzâlî’nin tanımını ise efradını cami olmadığı için eleştirmiştir. O, âm için şöyle bir tanım yapmıştır: “İki ve daha fazla müsemmaya mutlak olarak delalet eden lafızdır.”¹⁰ Fahrreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ise daha teknik bir tanım ortaya koymuştur. Ona göre âm “Tek vaz ile tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır.”¹¹ Âm için yapılan bu tanımlar onun süreç içerisinde geliştiğini gösterdiği gibi kapsamı konusunda da bilgi vermektedir. Zira Debûsî ve Serahsî gibi Hanefî usulcüler ile Ebu’l-Hüseyn el-Basrî, lafzın umum ifade edebilmesi için onun bütün fertlerini kapsamaması gerektiğini ifade etmekte, Gazzâlî ve Âmidî gibi âlimler ise lafzın umum ifade edebilmesi için onun bütün fertlerini değil, bazılarını kapsamasını yeterli görmektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Hâriciler, büyük günah işleyen kişinin dinden çıkacağını iddia ederken nasların âm ifadelerinden hareketle bunu temellendirmişlerdir. “Cessâs’ın Eserlerinde Büyük Günah Meselesi” isimli çalışmasında Ömer Yılmaz, büyük günah işleyenin akıbetiyle âm lafızların kapsamı arasında en açık bağı kuran âlimin Hanefî usulcülerden Cessas olduğunu belirtmiştir.¹² Cessâs (ö. 370/981), *el-Fusûl fi’l-usûl* adlı eserinde İsa b. Ebân (ö. 221/836) aracılığıyla ve ilgili ayetlerin umumundan hareketle büyük günah işleyen kişinin akıbeti konusunda kesin bir şey söylenemeyeceğini belirtmiştir.¹³ Mu’tezile mezhebinde meşhur olan görüşe göre büyük günah işleyen kişi, imanla küfür arası bir yerde kalır. Tövbe ederse mü’min, etmezse kâfir olur. Mu’tezilî âlimler, ilgili nasların umum ifade eden lafızlarından hareketle bu kanaate varmışlardır. Onlara göre kâfir ve fâsıkların ebedi cehennemde kalacaklarını bildiren ayetler, umum ifade etmektedir. Dolayısıyla mürtekib-i kebîrenin ahiretteki durumu ebedi cehennemdir.¹⁴ Mâturidî ve Eş’arî kelimcılara göre ise büyük günah işleyen kişi, fık ve isyana bulaşsa da iman dairesinde kalır. Onlar, büyük günah işlediği halde kişiyi mü’min olarak niteleyen ve iman ile amelin birbirinden ayrı olduğunu dile getiren

⁸ Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyîb el-Basrî, , *el-Mu’temed fi usûli’l-fıkıh*, thk. Halîl el-Meys, 2 Cilt (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1403), 1/189.

⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl*, thk. Hamza b. Zübeyr, 4 Cilt (Şirketu’l-Medîneti’l-Münevvere, 2008), 3/212.

¹⁰ Ebû’l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-Ahkâm*, 4 Cilt (Riyâd: Dâru’s-sâmi, 2003), 2/240.

¹¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 2/308.

¹² Ömer Yılmaz, “Cessâs’ın Eserlerinde Büyük Günah Meselesi”, *Tasavvur*, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/2 (Aralık 2018), 769.

¹³ Cessâs, *el-Fusûl*, 1/113.

¹⁴ Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25/163-164.

ayetleri delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹⁵ İlgili ayetlerin âm ifade ettiği konusunda Mu'tezile ile Ehl-i sünnet âlimleri görüş birliğine varmıştır. Diğer bir ifadeyle konunun usûl-i fıkha bakan yönüyle her iki mezhep ittifak etmişken kelimine bakan yönüyle ihtilaf etmişlerdir.

Burada şu husus belirtilmelidir: Kelâm ve Usûl-i fıkıh, içerdikleri konular itibariyle sıkı bir irtibat içerisinde. İlimlerin tasnifi bakımından Kelâm, asıl; Usûl-i fıkıh ve Fıkıh, onun fer'î konumundadır. Usûl-i fıkıhın konularından "hüküm" ve onun alt başlıkları olan hükmün tanımı ve çeşitleri, hükmün kaynağı, hükmün konusu ve hükmün muhatabı şeklinde yer alan mevzuların, kelâmî temeller üzerine oturduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda örneğin kesin ve bağlayıcı bir şekilde yapılması istenen ve kat'î delille sabit olan fiillerin "farz" olduğu, böyle fiillerin inkârının ise küfrü gerektirdiği genel kabul görmüştür. Aynı şekilde kesin ve bağlayıcı bir şekilde yasaklanan ve kat'î delille sabit olan fiillere de "haram" dendiği ve bunların inkârının da küfrü gerektirdiği zikredilmiştir. Burada farz ve haramın reddi küfür gerektirmektedir. Küfür (tefkir) meselesi ise doğrudan Kelâm ilminin konusudur.¹⁶

"İlletin tahsisi" meselesi, Usul-i fıkıhın konusu olsa da Kelâm ilmiyle yakından ilgilidir. Nitekim Serâhsî gibi bazı usul âlimleri illetin tahsisini caiz görmemişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre illetin tahsisini caiz görmek, Ehl-i sünnete muhalefet edip Mu'tezileye yakınlaşmak anlamına gelir.¹⁷ Zira illetin tahsisini caiz gören, doğal olarak bütün müctehidlerin icihadlarında isabet ettiklerini, icihadın da aynen nas gibi hata ve kusurdan berî olduğunu kabul etmek zorundadır. Bu ise her müctehidin doğru olana isabet ettiğini; dolayısıyla icihadın kesin ilim gerektirdiğini kabul etmek demektir. Bunun sonucu ise aslahın vücûbunu ve el-menzilete beyne'l-menziyleteyi benimsemektir ve aynı zamanda büyük günah işlediği halde tövbe etmeden ölen kişilerin edediyyen cehennemde kalacaklarını kabul etmek demektir.¹⁸

Şurası bir gerçek ki; Fıkıh usulü eserlerinde yer alan kelâmî konular, fakih için belli bir zihniyet oluşturması bakımından önemlidir. Bu anlamda "hüsün" ve "kubuh" konuları zihniyet oluşumunu belirlemede dikkat çeken kavramlardır. Hâkimin kim olduğu, kime nereye kadar hüküm koyma yetkisinin verileceği, eşyada

¹⁵ Bk. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-kebâir* (Beyrut: yy, 1988), 1/6; Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1992), 1/140.

¹⁶ Ferhat Koca, "İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usul-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslam Felsefesi", *Ensar Neşriyat* (İstanbul: 2016), 206.

¹⁷ Mu'tezile'nin hepsi müctehitlerin icihadlarında isabetli olduğunu düşünmez. Örneğin Basra Mutezilesi, bütün müctehitlerin isabetli olduğunu düşünürken Ebû Bekir Esam, sadece bir müctehidin isabetli olduğunu düşünür. Bk. Bekir Karadağ, *Mu'tezilenin Fıkıh Anlayışı* (Ebû Bekir Esam Örneği) (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 83-86.

¹⁸ Hasan Hacak, "Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri" (İstanbul: yy, 2014), 23.

zâtfi değerlerin varlığı, aklın bu konudaki fonksiyonu gibi konularda önemli içerikler sunması bakımından sözü geçen kavramlar, fakih'e sınırlarını kavratın yol mesabesindeir.¹⁹ Tüm bunlarla birlikte Fıkıh Usulü ve Kelâm arasında belirli bir ilişkinin varlığı söz konusu olsa da bu ilişkinin sınırlarının tespiti zor görünmektedir.

2. Adâlet ve Fısk Kavramlarının Büyük Günahla ilişkisi

Adâlet; fiil ve karar vermede doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, denk olmak, denk kılmak anlamlarını ihtiva etmekte ve orta yol, istikamet, eş, itidal, benzer gibi mânalara gelen adl kelimesiyle aynı kökten türemiş mastar bir isimdir.²⁰

Usulcülerin, bir rivayetin delil olarak kullanılabilmesi için onu nakleden râvinin adâlet sahibi olması gerektiğinde görüş birliğine vardıkları söylenebilir. Ancak "adâlet" kavramından ne kast edildiği diğeri bir ifadeyle onun muhtevâsından ne anlaşılması gerektiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler genel anlamda adâleti, "râvinin fıskının açıkça bilinmemesi şartıyla Müslüman olma vasfı"²¹ ile sınırlarken Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler, "insanın fıtratına yerleşen ve onu büyük günahlardan, onur kırıcı küçük günahlardan ve küçük düşürücü mubah fiillerden alıkoyan bir meleke"²² olarak tanımlamışlardır. Bu tanıma göre örneğin; bir lokma çalmak, bir hurma miktarı kadar terazide ölçüyü bozmak, yola bevletmek ve çarşı pazarda- iş ve benzeri sebeplerle orada bulunanlar hariç- yiyip içmek, birer küçük günah ya da birer mubah fiil olsalar da onur kırıcı durumlar meydana getirdiklerinden kişinin adâlet sıfatına zarar vereceklerdir.²³

İmam Şâfiî (ö. 204/820)'ye göre davranışlarının iyisi kötüsünden çok olan kimse adâlet vasfını haizdir ve âdil kabul edilmelidir. Aksi takdirde gûnahtan tamamen beri olan insanları bulmak zordur.²⁴ İmâmu'l-Harameyn Cüveynî (ö. 478/1085) de aynı görüşü benimsemiştir.²⁵

¹⁹ Yaman, Ahmet, "İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usul-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslam Felsefesi", *Ensar Neşriyat* (İstanbul: 2016), 153.

²⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-'Ayn* (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, t.y), "adl", 3/110; İbn Manzûr, *Ebû'l Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali er-Rüveyfî, Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), "adl", 4/2839. Geniş bilgi için Bk. Abdullah Aydınlı, "Adâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/344.

²¹ Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*. 4 Cilt (Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2015), 3/41.

²² Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-Fusûl*, 281; Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/273; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*, 2/384.

²³ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/399; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille ft usûli'l-fikh*, thk. Abdullâh b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî, 4 Cilt (Riyâd: Mektebetu't-tevbe, 1319), 2/302.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm*, 8 Cilt (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990), 7/56; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîr*, 4/274.

²⁵ Cüveynî, *Kitâbu't-Telhîs*, 2/353.

Şâfiî usulcülerden Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096), adâletin şartlarını şu şekilde sıralamaktadır: Tâate devam ve günahattan kaçınmak, din ve namusu zedeleyici küçük günahlardan uzak durmak, insan değerini düşüren ve pişmanlığa sebep olan mubah fiillerden uzak durmak ve şeriatın temel rükünlerini reddeden herhangi bir mezhebi benimsememek.²⁶ Bu durumda ona göre akide bakımından genel kabul gören görüşlerin dışında kalan diğer mezhep mensuplarının adâlet vasfı zedelendiği için rivayetleri de delil olarak kabul edilmeyecektir.

Görüldüğü üzere usulcüler, adâleti daha çok günah ve ahlaka mugayir davranışlar açısından değerlendirmiş, itaat ve ahlaka aykırı fiillerin kişinin adâletine de zarar vereceğini dolayısıyla böyle kişilerin rivayetlerine kuşkuyla bakılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak burada şu hususun da belirtilmesi gerekir. Ulema, rivayetin ve şahitliğinin kabulü için öne sürülen "adâlet" vasfı arasında bazı farkların olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁷

Fıkıh usulünde fisk, adâletin karşıtı olarak kullanılmıştır. Buna göre, râvide adâlet vasfını yok eden ve ona kuşkuyla bakılmasına neden olan kusurlara fisk denir. Adâletin karşıtı olmasından hareketle kişinin davranışlarının kötüsünün iyisinden çok olmasını fisk olarak tanımlamak da mümkündür. Büyük günah işleyen ya da küçük günahlarda ısrar eden kişiye fâsık denildiği gibi şehâdetinde ve rivayetinde güvenilir olmayan kişiye de fâsık denilmiştir.²⁸ Fıkıh usulü âlimleri, fâsık kişinin rivayetinin delil olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürseler de Allah'ı inkâr eden kişinin dini mevzuyla ilgili rivayetinin kabul edilmeyeceği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Yine, haram olduğunu bile bile fiskı gerektiren fiilleri işleyenlerin rivayetlerinin kabul edilmeyeceği konusunda da ittifak etmişlerdir.²⁹

Usulcülerin çoğunluğu, kendisini fâsık yapacağını bilmediği bir fiil ile fâsık olan kişinin rivayetinin kabul edileceğini, söz konusu fiilin haramlığının kesin ya da zannî delile dayansa dahi, kişinin bilmeyerek onu işlemesi halinde bu durumun onun adâlet sıfatını zedelemeyeceğini ve rivayetinin kabul edileceğini bildirmişlerdir. Örneğin helal olduğunu düşündüğü için nebiz içen ya da helal veya haram olduğunu bilmediği halde nebiz veya hamr içen kişinin rivayeti kabul edilir denmiştir. Çünkü burada cehalet özrü söz konusudur.³⁰ Aynı şekilde bid'at taraftarı ve Mu'tezilî fikirlere sahip kişilerin rivayetleri de kabul edilir. Çünkü bunlar genel

²⁶ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 2/301-302.

²⁷ Sem'ânî, *Kevâti'u'l-Edille*, 2/303; Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 280; Ebû'l-Hesenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed b. Abdülhalîm b. Muhammed el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût şerhu Müsellimu's-subût* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 2002), 2/173.

²⁸ Sem'ânî, *Kevâti'u'l-Edille*, 2/301.

²⁹ Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tâhrîr*, 3/41; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/175; Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 280; Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/273.

³⁰ Mahallî, *el-Bedru't-tâli*, 2/86. Râzî, *el-Mahsûl*, 4/399; Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 282; Sem'ânî, *Kevâti'u'l-Edille*, 2/301; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 2/413.

anlamda ehl-i kible kabul edilmişlerdir. Bundandır ki Buhârî gibi bazı hadis âlimleri eserlerinde bunların rivayetlerine yer vermişlerdir.³¹ Ancak Mâlikîlerde ağırlıklı görüşe göre, böyle kişilerin rivayeti kabul edilmez. Zira *يا ايها الذين امنوا ان جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا* “Ey İman edenler, fasığın biri size bir haber ulaştırdığında doğruluğunu araştırınız...”³² ayeti, umum mânada fâsık kişinin haberinin kabul edilmeyeceğini bildirmektedir. Onlara göre fısık irtikab eden fâsık olacağına göre onun rivayeti kabul edilmez. Söz konusu fiilin kesin ya da zannî delile dayanması yahut onun mubah olduğuna inanılması, durumu değiştirmez. Onun mubah olduğuna inanmış olsa da neticede fısık irtikab etmiştir.³³ Diğer bazılarına göre kişiyi fâsık yapacağı zannî delile dayanan fiilleri yapanların rivayeti kabul edilir, ancak kesin delile dayanan fiilleri yapanların rivayetleri kabul edilmez.³⁴

3. Günah

Farsçadan dini literatüre geçen günah kelimesi; kutsal emirlerin yerine getirilmemesini ve yasakların çiğnenmesini ifade eden dini, ahlaki ve vicdani boyutu olan bir kavramdır. Günah olgusunun, muhteva olarak bütün din ve kültürlerde olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle menşei vahiy olan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerde günah kavramı dini terminolojide önemli bir yer tutmuş, dini ve toplumsal boyutuyla kendi içinde bir derecelendirmeye tabi tutulmuştur. Söz gelimi Yahudilikte adam öldürme, putperestlik, zina, büyü, Rabbin ismine küfretme gibi söz ve fiiller, diğerlerine göre daha ağır günahlardan sayılmışlardır.³⁵

Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde günah kavramı; *cünâh, ism, zenb, seyyie, hatîe, fahşâ, tuğyan, fısık ve fucûr* gibi kelimelerle ifade edilmiştir.³⁶ İnsanı yaratan Allah, onun zayıf yönlerini bildiğinden o yönden gelebilen saldırılar karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini kendisine bildirmiştir. Hz. Peygamber de ümmetini günahlara karşı mükerreren uyarmış, bazı günahların isimlerini zikrederek bunların diğer günahlara göre daha büyük olduğunu haber vermiştir. Bu bağlamda tövbesiz affedilmeyen en büyük günahın küfür ve şirk olduğu ve böyle bir günahın cezasının ebediyen cehennem olacağını dile getirmiştir.³⁷ İslam âlimleri, yapılan tehdit ve

³¹ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 280; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/173.

³² el-Hucûrât, 49/6.

³³ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 282; Sem'ânî, *Kevâtiu'l-Edille*, 2/301.

³⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, 4/399; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 2/413.

³⁵ Ömer Faruk Harman, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/285-286.

³⁶ Kur’an-ı Kerim’de ilgili kelimeler için Bk. el-Bakara 2/158; en-Nisâ 4/101; el-En’am 6/151; Nur 24/4, 49; el-Hucurat 49/7, 11; Abese 80/ 42; eş-Şuarâ 27/14; el-İsrâ 17/17, 25.

³⁷ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, 9 Cilt (Beyrut: Dâru Tavki'n-necât, 1422), “Edep”, 76, “Tevhid”, 46; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, 5 Cilt (Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabiyye, t.y), “İman”, 37; Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dehhâk et-Tirmizi, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Ahmed Fuâd Abdulbâkî, 4 Cilt (Mısır: Matb'atu Mustafa el-Bâbî, el-Halebî, 1975), “Tefsîru'l-Kur'an”, 53.

uyarılar çerçevesinde meseleyi iki açıdan incelemişlerdir. Birincisi büyük günah işleyeninin dini statüsünün ne olacağı, diğer bir ifadeyle mürtekeb-i kebîrenin dinden çıkıp çıkmayacağı meselesidir ki bu, kelim ilminin konusudur.³⁸ İkincisi; büyük-küçük günah ayırımının neye göre yapıldığı ve hangi fiillerin büyük günah kapsamında değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu da fıkıh usulü ilminin kapsamına girmektedir.³⁹ Büyük günah işleyeninin akıbeti ile ilgili tartışmaları kelim ilmine havale ederek öncelikle fıkıh usulü âlimlerinin nitelik bakımından günahları kaçay ayırdıklarıyla ilgili görüşlere yer verelim.

4. Günah Çeşitleri

Naslarda büyük günahların yer aldığı ve bazı büyük günahların isimlerinin zikredildiği açıktır. Bu konuda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak, kebîrenin karşıtı olan sağîrenin olup olmadığı ve dolayısıyla ihtilafın lafzın ötesine geçip geçmediği tartışılmıştır. Zerkeşî, konuyla ilgili üç görüş aktarmıştır:

Birinci görüş: Büyük günahlarla beraber küçük günahların da varlığını kabul edenler. Bu görüşü savunanlara göre nasların mutlak hali buna işaret etmektedir. Nitekim *ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم و ندخلكم مدخلا كريما* “Şayet yasaklanan kebâirden sakınırsanız sizin seyyielerinizi örter ve sizi değerli bir yere koyarız”⁴⁰ ayetinde günahların büyük ve küçük olmak üzere iki kısım olduğu, büyük günahlardan sakınan müminlerin küçük günahlarının bağışlanacağı ve cennete gireceği haber verilmiştir. Yine *و كره اليكم الكفر والفسوق والعصيان* “Allah, size inkârı, fıska ve hakka karşı gelmeyi çirkin gösterdi...”⁴¹ ayetinde geçen küfür, fıska ve isyanın birbirinin peşinden gelmesi, onlar arasındaki derecelendirmeyi ifade etmektedir. Buna göre küfür, en büyük günah, peşinden gelen fıska, büyük günah, isyan ise küçük günah olarak yorumlanmıştır.⁴² Ayrıca Hz. Peygamberden nakledilen çeşitli rivayetlerde şirk, katl, anne babaya isyan, yetim malı yemek, riba, namuslu kadınları iffetsizlikle suçlamak, büyü yapmak, savaştan firar etmek, yalancı şahitlikte bulunmak gibi günahlar kebâirden sayılmıştır.⁴³ Bu da büyük günahların rivayetlerde zikredilenlere tahsis edildiğini, diğerlerinin ise küçük günahlardan olduğuna işaret etmektedir. Fakihler arasında meşhur olan görüş budur.⁴⁴

İkinci görüş: Bütün günahları aynı kategoride yani büyük günah olarak değerlendirip tek bir günah çeşidini savunanlar. Bu görüşü savunanlara göre küçük

³⁸ Büyük günah işleyenlerin iman dairesinden çıkıp çıkmayacakları konusundaki tartışmalar için bk. İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, 1/6; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/140.

³⁹ Sem'ânî, *Kevâtiu'l-Edille*, 2/301; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 281; Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/275; Mahallî, *el-Bedru't-tâli*, 2/87.

⁴⁰ en-Nisa 4/31.

⁴¹ el-Hucurât 49/7.

⁴² Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/275.

⁴³ Bk. Buhari, “Edep”, 76, “Tevhid”, 46; Müslim, “İman”, 37; Tirmizi, “Tefsîru'l-Kur'an”, 53.

⁴⁴ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/275.

günah yoktur. Dolayısıyla bütün günahlar büyüktür. İbn Fûrek (ö. 406/1015), Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve Cüveynî gibi âlimler bu görüşü savunmaktadır. Onlara göre bir kısım âlimlerin bazı günahlar için sağîre ifadesini kullanmaları, diğer günahların onlardan daha büyük olduğuna dikkat çekmek içindir. Örneğin “zina, küfre göre küçük günahdır ya da yabancı kadını öpmek, fiili zinaya göre küçük günahdır” sözünde olduğu gibi küçük/Sağîre ifadesinin kullanılması günahın küçüklüğünü değil, daha büyük günaha göre onun durumunu belirtmek içindir. Buna göre küçük günahtan ziyade büyük günah ve daha büyük günah şeklinde bir derecelendirme söz konusudur.⁴⁵ Onlar Nisa suresinin otuz birinci ayetinde geçen büyük günah kavramını ise şöyle yorumlamışlardır: “Şayet nehyedildiğiniz kebâirden kaçınırsanız ki o küfürdür. Onun dışındaki günahlarınızı (dilersem) bağışlarım”. Zerkeşî'nin aktardığına göre İbn Fûrek *Müşkilü'l-Kur'ân* adlı eserinde bu görüşü şu şekilde temellendirmektedir: “Allah'ı inkâr etmek en büyük günahdır. Onun dışında kalan günahlar ise küfürle kıyaslandığında daha küçük kalmakla beraber yine de büyüktür.”⁴⁶ Bu görüş sahiplerinin küçük günahı kabul etmemelerinin temel nedeni, onların Allah'ın yüceliğine karşı masiyet sayılan bir davranışın, sağîre olarak nitelendirilmesini hoş karşılamamaları şeklinde anlamak mümkündür.⁴⁷

Üçüncü görüş: Kebîre ve sağîre ile beraber üçüncü bir günah çeşidini kabul edenler. Bu görüşü Şâfiî fakihlerden Ebû 'Abdillâh el-Halîmî (ö. 403/1012) savunmuştur.⁴⁸ Ona göre kebîrenin daha büyüğüne fâhişa denir. Buna göre örneğin haksız yere adam öldürmek büyük günah, öldürülen kişi baba ya da oğul ise fâhişa, başkasını yaralamak ya da sebepsiz yere birini dövmek ise küçük günahlardandır. Aynı şekilde zina yapmak kebîre, yakın komşu ile veya kendisiyle evlenilmesi haram olan akraba ile zina yapmak fâhişa'dır.⁴⁹ Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere fâhişa, kebîre'den daha büyük olmaktadır.

Zerkeşî, zikredilen görüşleri aktardıktan sonra bunlar arasında hakiki bir ihtilaf olmadığını belirtmektedir. Ona göre birinci görüş sahipleri, büyük ve küçük günah ayırımını kategorik olarak yapmakta, küçük günahların büyük günahlardan sonra geldiğini kabul etmektedir. İkinci görüş sahipleri küçük ve büyük günahlar arasında nisbi bir ayırım olduğu görüşünü savunmaktadır. Üçüncü görüş sahipleri de küçük günah ile büyük günah arasında hem kategorik hem de nisbi bir ayırım olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla her üç görüş de günahlar arasında sadece bir derecelendirmenin varlığını kabul etmiş olmaktadır.⁵⁰ Yapılan değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere günahlar temelde büyük ve küçük günahlar şeklinde iki grupta

⁴⁵ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 391.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/275-76.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/275-76.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasan b. Muhammed b. Halîm el-Buhârî, *el-Minhâc fî şu'bi'l-imân*, thk. Hilmi Muhammed Fevde (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 1/396-398.

⁴⁹ Halîmî, *el-Minhâc*, 397.

⁵⁰ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/276.

incelenmiştir. Biz de bu genel kabulden hareketle büyük ve küçük günah hakkında yapılan tanım ve yaklaşımları inceleyelim.

4.1. Kebîre

Büyük günah manasına gelen kebîrenin çoğulu kebâir ve kebîrâttır.⁵¹ Fıkıh usulü âlimleri, büyük günahın tanımıyla ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları, tanım ve aded temelinde iki başlıkta toplamak mümkündür. Cumhur, kebîrenin tanımında haddi esas almakla beraber söz konusu haddin kapsamı konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları kebîreyi, “Kitap ve Sünnette haddi gerektiren cezalar”⁵² şeklinde tanımlayarak kebîrenin alanını doğrudan hadlerle sınırlandırmıştır. Zerkeşi (ö. 794/1392), Zekeriyâ el-Ensâri (ö. 926/1520) ve İbn Neccâr (ö. 972/1564) gibi âlimlere göre kebîre, Kitap ve Sünnette adı zikredilerek tehdit edilen söz ve fiillerdir.⁵³ Onlar, tehdidi de had kapsamına alarak bu alanı genişletmişlerdir. Râfî (ö. 623/1226) konuyla ilgili: “*Ulema önceki görüşe daha meyillidir; Ancak sonraki görüşü destekleyen çokça âlim bulunmaktadır. Konu detaylı olarak incelendiğinde büyük günah için yapılan ikinci tanımın daha muvafık olduğu görülecektir*” demektedir.⁵⁴ Bazı usulcüler ise kebîreyi, “*Kitabın haramlığını açık nass ile belirlediği ya da benzerinin cinsinde had cezası olan durumlardır.*”⁵⁵ şeklinde tanımlamışlardır.

Celâlüddîn el-Mahallî'nin ifadesine göre Ebû İshâk el-İsferâyini ve Takiyüddîn Ali es-Sübkî (ö. 756/1355) her türlü günahı kebîre olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre günahın küçüğü olmaz. Onlar, Allah'ın azametini ve azabının şiddetine bakarak ona karşı isyanın söz konusu olduğu her günah büyüktür demişlerdir. Buna göre adâlet tanımı için zikredilen “büyük günahları ve onur kırıcı küçük günahları işlemeyen” kaydı, “en büyük günahları ve onur kırıcı büyük günahları işlemeyen” şeklinde değiştirilmelidir.⁵⁶ Bazı günahların kişinin adâletine zarar vermeyeceği ittifakla kabul edildiğine göre buradaki ihtilaf, lâfza dayalı bir ihtilaf olmaktadır.

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî ise kebîreyi şu şekilde tanımlamaktadır: Kişinin dinle ilgisinin azlığını ve dindarlığının zayıflığını bildiren her suç kebîre olarak adlandırılır.⁵⁷ Bu tanım görünürde onur kırıcı küçük günahları da kapsamaktadır. Cüveynî bu tanımla adâleti bozan büyük ve küçük günahları kayıt

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/3809.

⁵² Zerkeşi, *el-Bahr*, 4/276; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve Umdetu'l-müftîn* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 10/66.

⁵³ Zerkeşi, *el-Bahr*, 4/276; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Gâyetü'l-vusûl ilâ şerhi Lübbü'l-usul* (Mısır: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, ty), 105; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 2/400.

⁵⁴ Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvinî er-Râfî, *Fethu'l-Azîz bi şerhi'l-vecîz* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1997), 13/6.

⁵⁵ Zerkeşi, *el-Bahr*, 4/276.

⁵⁶ Mahallî, *el-Bedru't-tâli*, 2/87-88.

⁵⁷ Cüveynî, *el-İrşâd*, 391.

altına almış olmaktadır. Tanım bu yönüyle diğer tanımdan daha kapsayıcı olmaktadır.

Kebîrenin tanımında adedi esas alanlar, doğal olarak büyük günahların sayıca sınırlı olduğunu kabul etmekle beraber bu sınırlı sayıdaki günahların muayyen olup olmadığı konusunda farklı düşünmektedirler.⁵⁸ Vâhidî, (ö. 468/1076) insanların bildiği belli bir sayıda kebîrenin bulunmadığına ve kebîreyi sağîreden ayıran şeyin sadece bazı belirtiler olduğuna dikkat çekerek kebîrelerin hangileri olduğunun kesin olarak bilinmesi durumunda, sağîre olarak ifade edilen fiil ve davranışların mubah olacağı yorumunda bulunmaktadır. Ona göre kebîrenin naslarda tam bir açıklıkla belirtilmemesinin nedeni, tıpkı Ramazan ayında Kadir gecesinin belirsizliğinde olduğu gibi insanları günahlara karşı dikkatli ve uyanık olmaya davet etmek ve her bir günahı büyük görüp ondan kaçınmalarını sağlamak içindir.⁵⁹ Burada şu hususun özellikle belirtilmesi gerekir. Bu tanımların her biri imanla beraber olan kebîreyi tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle tanımda ifade edilen kebîreleri işleyenler aynı zamanda mü'min kabul edilmiştir.

Zerkeşî'ye göre kebîrenin tanımında adedi esas alanlar, büyük günahların sayısı ile ilgili farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Buna göre bazıları büyük günah sayısını yedi, bazıları on dört, bazıları da yetmiş ile sınırlandırmıştır. Bununla beraber konunun sem'e dayalı olması nedeniyle onların belli sayıya hasredilmemesi, sahih (doğru) görüş olarak ifade edilmiştir.⁶⁰

4.2. Sağîre

Büyüğün zıddı, miktar ve hacim olarak "küçük" anlamını ifade eden "sağîre",⁶¹ fıkıh usulünde, "Büyük günah kapsamı dışında kalan ve insanın onurunu zedeleyen zararlı fiil ve davranışlar" şeklinde tanımlandığı gibi "Kişinin adâlet ve şehâdetine zarar vermekle beraber bu iki vasfı tamamen ortadan kaldırmayan fiiller"⁶² olarak da tanımlanmıştır. Sem'ânî, küçük günahları ikiye ayırmıştır. Ona göre herhangi birine zarar vermeden yalan ifadede bulunmak veya yabancı bir kadına bakmak gibi kişinin kendisiyle sınırlı kalan masiyetler, küçük günahların alt grubunu oluşturur. Yabancı kadınları öpmek ya da herhangi bir kaygı duymadan halkın arasında apış arasıyla oynamak gibi dinin değerini ve kişinin saygınlığını düşüren masiyetler de sağîrenin üst grubunu oluşturur.⁶³ Yapılan tanımlardan ve verilen örneklerden hareketle günahlar arasında şöyle bir derecelendirme yapmak mümkündür. Kişinin adâletini ve şehadetini ortadan kaldıran fiiller büyük günahları, bu iki özelliğe zarar vermekle beraber onları tamamen ortadan kaldırmayan fiiller küçük günahların üst grubunu, adâlet ve şehâdete doğrudan zarar vermemekle beraber açıktan

⁵⁸ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/276.

⁵⁹ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. Ali el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kurâni'l-Mecîd* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1992), 2/39-43.

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/277.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/2452.

⁶² Karafî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 281; Mahallî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2/88.

⁶³ Sem'ânî, *Kevâtiu'l-edille*, 2/301.

işlenmeyen ve kişinin kendisiyle sınırlı kalıp aynı zamanda inancı zedeleyen fiiller de küçük günahların alt gurubunu oluşturur.

5. Küçük Günahlarda Israr Etmek

Fıkıh usulü literatüründe devam ve ısrarın günaha etkisi tartışılmıştır. Meşhur görüşe göre küçük günaha devam etmek onu büyük günah kategorisine dâhil eder. Ancak Ebû Tâlib el-Kadâî (ö. 608/1211) ısrarın hükmünün, ısrar edilen şeyin hükmüne tabi olduğunu belirterek: “ لا صغيرة مع الاصرار ولا كبيرة مع الاستغفار ” *‘Israr varsa sağıre, istiğfar varsa kebîre yoktur’* sözü bazıları tarafından hadis olarak rivayet edilmişse de bu doğru değildir. Şu var ki, günahın küçüğüne- büyüğüne ya da azlığına-çokluğuna değil, kime karşı işlendiğine bakıp ona göre davranmak gerekir” demiştir.⁶⁴

Zerkeşî, günahta ısrarın, hükmî ve fiilî olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre hükmî ısrar; kişinin küçük günahı işledikten sonra onu tekrar işlemeye azmetmesidir. Bu durumda azmettiği günahın hükmü, işlediği günaha tabi olur. Şu var ki kişi küçük günah işledikten sonra tövbe eder ve bir daha onu yapmamaya azmedip sâlih amellerle kusurunu telafi etmeye çalışırsa işlediği küçük günahı bağışlanır.⁶⁵ Aynı şeyin büyük günah için de geçerli olup olmadığı diğer bir ifadeyle bağışlanmak için büyük günaha bulaşmamanın şart koşulup koşulmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Atiyye’nin (ö. 542/1148) cumhura dayandırdığı görüşe göre affa mazhar olmak ve bağışlanmak için büyük günah işlememek şart koşulmuştur. Konuyla ilgili, الصلاة الى الصلاة كفارة ما بينهما ما اجتنبت الكبائر “*Namaz, kebâirden uzak durmak şartıyla kendisiyle diğer namaz arasında işlenen (günah)lara kefarettir*”⁶⁶ rivayeti delil getirilmiştir. Zira rivayetin zâhir mânâsının bunu gerektirdiği belirtilmiştir.⁶⁷ Bazı âlimler ise bunun şart olmadığı görüşündedir. Onlara göre rivayette yer alan şart, istisna manasındadır. Bu durumda hadisin anlamı “Namaz, kendisiyle diğer namaz arasındaki günahlara keffarettir ancak büyük günahlar hariç” şeklinde olacaktır ki böyle bir yorum, günahların şartsız bağışlanacağını haber veren diğer rivayetlerin içeriğiyle daha uyumludur. Şayet, ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم و ندخلكم مدخلا كريما “*Şâyet yasaklanan kebâirden sakınırsanız sizin seyyielerinizi örter ve sizi değerli bir yere koyarız*”⁶⁸ ayetinde ifade edilen kebâirin küfür olduğu kabul edilirse bu durumda hadis, ayete göre yorumlanır ve hadiste geçen ما edatının şart manasında olduğu anlaşılır.⁶⁹

⁶⁴ Kadı Ebû Tâlib Akil b. Atiyye b. Ahmed el-Kadâî, *Tahrîru'l-mekâl fi muvâzeneti'l-a'mâl* (Dubâi: Dâru'l-İmam Malik, ty), 373-374.

⁶⁵ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/277-278.

⁶⁶ Tirmizî, “Salat”, 46; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, ty), “Taharet”, 106.

⁶⁷ Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temam el-Endelûsî İbn Atiyyete, *el-Muharriru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1422), 3/213.

⁶⁸ en-Nisâ 4/31.

⁶⁹ Zerkeşî, *el-Bahr*, 4/278.

Fiilî ısrar ise kişinin davranış ve hareketleriyle küçük günahı işlemeye devam etmesidir. Böyle bir devamın onu büyük günaha dönüştüreceğiyle ilgili delil olması gerekir. Bu konuda açık delil bulmak zordur. Nitekim Şâfiî fakihlerden İbnü'r-Rif'a, (ö. 710/1310) konuyla ilgili kalbi tatmin eden bir delil bulamadığını belirtmiştir.⁷⁰ Bazıları bunu "ısrar" ile temellendirmişlerdir. Bu durumda aynı günahta ısrarın mı yoksa farklı küçük günahlarda ısrarın mı onu büyük günaha çevireceği meselesi gündeme gelecektir. Her iki durumda da küçük günahta ısrarın onu büyük günaha çevireceğiyle ilgili muğlaklık devam edecektir. Abdülkerim er-Râfiî (ö. 623/1226) ise küçük günahta ısrar etmenin onu büyük hale getireceği görüşünün cumhurun görüşünü tam yansıtmasa da ona yakın olduğunu zikrederek şöyle demiştir: Buradaki durum adâlet ve şehâdetle aranan şartlardaki duruma benzemektedir. Kötülük ve zarar tarafı ağır basan ve aynı zamanda adâlet vasfını ve şehâdetini ortadan kaldıracak boyuta ulaşan ısrarlar, sağîreyi büyük günaha çevirir. Kötülük ve zarar tarafı ağır basmayan, adâlet vasfını ve şehâdetini engellemeyen küçük günahlarda ısrar ise onu büyük yapmaz. Bu durum ister aynı ister farklı sağîrelerde devam etsin durum değişmez.⁷¹

Burada şu söylenebilir: Küçük günahlarda ısrar etmek, müminin ahlakına yakışmaz. Zira küçükten büyüğe geçişle ilgili açık delil olmasa da günahta ısrar etmek, Allah'ın azametini bildiği halde onun emir ve yasaklarını hafife almak demektir. Bu da en basit ifadeyle kişinin yaratıcısına karşı hayâsızlığını akla getirir. Oysaki "Hayâ imandandır."⁷² Onun yokluğu imanın zayıflığına işaret eder. Bu sebeple büyük günahlara kapı aralama imkânını veren küçük günahta ısrar ve devamdan kaçınmak gerekir. Aksi takdirde bataklığın çevresinde dolananın ona düşmesi kuvvetle muhtemel olduğu gibi küçük günahlarda devam edenin büyük günaha bulaşacağı da uzak ihtimal değildir.

6. Fıkıh Usulü Literatürüne Yansıyan Bazı Büyük Günahlar

Fıkıh usulü âlimleri, nasların açık ifadelerinden, had gerektiren ve tehdit içeren ibarelerinden hareketle büyük günahları belirlemeye ve bazı ölçülere göre onları tasnif etmeye çalışmışlardır. Kitap ve sünnette açıkça yer almayan ancak isyan ve mefsetetin boyutu yönüyle naslarda zikredilen günahlara kıyas ederek bazı fiilleri de aynı kapsamda değerlendirmişlerdir. Onlar, en büyük günahın küfür ve şirk olduğu ve böyle bir günahın kişiyi iman dairesinin dışına çıkaracağı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Küfür ve şirk dışında kalan büyük günahların sıralaması ve onların kapsamı konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Aslında mefsetetin büyüklüğü ve ilgili rivayetlerin farklılığı bu ihtilafın kaynağını oluşturmuştur.⁷³ Nitekim *Sahîhayn*'da büyük günahlar "şirk, sihir, anne-babaya eziyet etmek ve

⁷⁰ Ebu'l-Abbas Necmuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Ensârî İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetu'n-nebih fi şehî't-Tenbîh* (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2009), 19/100.

⁷¹ Râfiî, *Şerhu'l-Kebîr*, 13/9; Zerkeşi, *el-Bahr*, 4/278.

⁷² Buhârî, "İman", 14; Müslim, "İman", 12; Ebû Dâvûd, "Edeb", 6.

⁷³ Emir Pâdişâh, *Teyşîru't-tahrîr*, 3/45, 308; Zerkeşi, *Teşnîf*, 2/1006; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Gâyetu'l-vusûl*, 106-109; Halîmî, *el-Minhâc*, 1/396-397.

katl⁷⁴ şeklinde sıralanmıştır. Buhârî'nin rivayetinde "ğamûs yemini" ilavesi yer almakta, Müslim'in rivayetinde ise "yalan söz" ilavesi bulunmaktadır. Her ikisinin rivayet ettiği başka bir hadis şudur: "*Yedi helak ediciden sakının. Onlar: şirk, sihir, katl, yetim malını yemek, riba, harpten firar etmek, mü'min ve iffetli kadına zina iftirasında bulunmaktır.*"⁷⁵ Bu hadislerde kebîrelerin farklı zikredilmesi, onların vürûd⁷⁶ zamanındaki ihtiyaç durumuyla izah edilmiştir. İbn Abbas kebîrelerin yetmişe yakın olduğunu zikrederken Said b. Cübeyr onları yedi yüze kadar çıkartmıştır.⁷⁷ Özellikle naslarda had cezasını gerektiren fiiller, büyük günahların başında zikredilmiştir. Bu bağlamda ister amden yani bilerek ister şibh-i amd yoluyla (yani alet öldürücü olmasa dahi öldürme kastıyla vurup öldürmek veya öldürme kastı olmasa da öldürücü bir aletle) birisini öldürmek, had cezasını gerektiren en büyük günah olarak kabul edilmiştir. Ancak hata sonucu yani öldürme maksadı olmaksızın birinin ölümüne sebep olmak bu kategoride değerlendirilmemiştir.⁷⁸

Katl'den sonra zina ve livata, hırsızlık, şarabın içilmesi, gasp ve kazf fiilleri de tazir veya had cezasını gerektirmesi yönüyle büyük günahlar arasında sayılmışlardır. Zina ile ilgili Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamberden şöyle bir rivayette bulunmuştur: "Adamın biri "*Ey Allah'ın Resulü! En büyük günah hangisidir?*" dedi. Hz. Peygamber, "*Allah seni yarattığı halde senin ona ortak koşmandır*" buyurdu. "*Sonra hangisidir?*" dedi. Hz. Peygamber "*Seninle beraber yiyecek korkusuyla çocuğunu öldürmendir*" buyurdu. "*Sonra hangisidir?*" dedi. Hz. Peygamber, "*Komşunun eşyle zina etmendir*" buyurdu. Allah, Hz. Peygamberi tasdik etmek üzere "*Onlar ki Allah'tan başkasına kulluk etmezler. Haksız yere cana kıymazlar ve zina etmezler*" (el-Furkan 25/68) ayetini inzal etti."⁷⁹ Hem söz konusu ayette hem de hadiste haksız yere adam öldürmekten sonra zina fiili zikredilmiştir. Livata fiilinin büyük günahlardan sayılmasının sebebi, zinadaki illet birliğine sahip olmasıdır ki o da neslin üremesi için verilen suyu boşa akıtmaktır. Bu fiili yapan ilk kavim Lut kavmi olduğundan Allah onları o fiilleri sebebiyle helak etmiştir.⁸⁰ Zina fiilini işleyenlerin evli ya da bekâr olmasına göre cezanın keyfiyeti değişmekle

⁷⁴ Buhari, "Diyat", 1; Müslim, "İman", 37.

⁷⁵ Buhari, "Vesâya", 24; Müslim, "İman", 38.

⁷⁶ Sebeb-i Vurûdların Hadisleri Anlamaya Etkisi için bk. Saylan, İbrahim, *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2019), 234-238.

⁷⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Gâyetu'l-vusûl*, 109.

⁷⁸ Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/45, 308; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1006.

⁷⁹ Buhari, "Diyat", 1; Müslim, "İman", 37; Süleymân b. Eş'as el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, t.y), "Talak", 51; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünen* (Haleb: Mektebetü'l-matba'ati'l-İslâmiyye, 1986), "Tahrîmu'd-dem", 3.

⁸⁰ Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halim el-Buhârî, *el-Minhâc fî şu'bi'l-imân* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 3/37.

beraber genel anlamda her iki fiil de had cezasını gerektiren suçlardan kabul edilmiştir.⁸¹

Şarabın içilmesiyle ilgili Hz. Peygamber “Allah’ın müskiri (sarhoş edici şeyleri) içenlere habal çamurunu içirme sözü vardır, buyurdu. Habal çamuru nedir? diye soruldu. Hz. Peygamber, ‘Ateş ehlinin teridir’ buyurdu,”⁸² hadisi müskirin büyük günahlardan olduğunu açıkça göstermektedir. Bazı âlimlere göre hamr dışında az miktarı sarhoş etmeyen müskirler büyük değil, küçük günahlardandır.⁸³

Başkasının muhafaza altında olan malını onun izni olmadan gizlice almaya hırsızlık denir.⁸⁴ Allah Teâlâ hırsızlıkla ilgili “Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesiniz.” (el-Maide 5/38) buyurmuştur. Hz. Peygamber de gaspla ilgili “Kim, başkasına ait olan yerden zorla bir karış alırsa Allah kıyamet gününde onun boynuna yedi kat yerin altına kadar olan bir tasma geçirir,”⁸⁵ buyurmuştur.

Âlimlerin bir kısmına göre gaspın büyük günahlardan sayılması için onun miktarının, miskalin dörtte birine (bir gram altın) ulaşması gerekir. Zira bu miktar hırsızlıkta el kesmenin cezası olarak belirlenen miktardır. Miskalin dörtte birinden az miktarda olanı çalmak ise küçük günahlardan kabul edilmiştir. Şâfiî fakihlerden Halîmî’ye (ö. 403/1012) göre gap edilen mal, fakir bir kişiye ait olup ondan başka malı olmaması durumunda miskalin dörtte birinden az olsa dahi yine de büyük günah sayılacaktır.⁸⁶

İffetli bir kimseye zina iftirasında bulunmaya ise kazf denir.⁸⁷ Allah Teâlâ konuyla ilgili olarak; “İnanan namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar dünyada da ahirette de lanete uğrarlar. Onlara müthiş bir azap vardır.”(Nur 24/23) buyurmaktadır. Halîmî’ye göre, küçük kıza, cariyeye ve namusuna düşkün olmayıp dini yaşantıya dikkat etmeyen bayana zina iftirasında bulunmak büyük günahlardan değildir. Ona göre zikri geçen gruplara zina iftirasında bulunmanın verdiği eziyet, büyük, hür ve tesettürlü olanlara yapılan iftiranın verdiği eziyet kadar olmayacaktır.⁸⁸ İzzeddin b. Abdüsselâm’a (ö. 660/1261) göre, kimsenin duymayacağı kısık bir sesle iftetli kadınlara iftirada bulunmak büyük günahlardan değildir. Çünkü böyle bir fiilde mefsetet bulunmamaktadır.⁸⁹ Bazı âlimlere göre kişi, çocuğun kendisinden olmadığını bilmesi durumunda kendi eşine kazf iftirasında bulunması büyük günah sayılmaz. Ancak bunu toplum içinde söylemesi halinde

⁸¹ Râzî, *Mahsûl*, 5/345; Emir Pâdişâh, *Teysîru’t-tâhrîr*, 1/96.

⁸² Müslim, “Eşribe”, 5185; Nesâî, “Eşribe”, 5725.

⁸³ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/59; Emir Pâdişâh, *Teysîru’t-tâhrîr*, 1/45; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1006-1007.

⁸⁴ Mahallî, *el-Bedru’t-tâli’*, 2/168.

⁸⁵ Buhari, “Bed’u’l-halk”, 2; Müslim, “Müsâkat”, 30.

⁸⁶ Halîmî, *el-Minhâc*, 3/42; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1007.

⁸⁷ Hamza Aktan, “Kazf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25/148-149.

⁸⁸ Halîmî, *el-Minhâc*, 1/398.

⁸⁹ Ebû Muhammed İzzüddin Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavâidu’l-ahkâm fî mesâlihi’l-enâm* 2 Cilt (Kahire: Mektebetü’l-killiyetü’l-Ezheriyye, 1991), 1/25.

mulâanede⁹⁰ bulunması gerekecektir. Aynı şekilde kişi, râvinin ya da şahidin kesin olarak zina yaptığını bilmesi durumunda bunu söylemesi büyük günah sayılmaz. Aksine onu söylemesi kendisine vaciptir.⁹¹

Ayrıca naslarda domuz eti ve leş yemek, zihar, yalancı şahitlik, savaştan kaçmak (fırar), sihir ve riba fiilleri de büyük günahlar arasında sayılmıştır.⁹² Örneğin Hz. Peygamber bir hadisinde yalancı şahitliği kebâir içerisinde zikrederken,⁹³ başka bir hadisinde onu ekberu'l-kebâirden saymıştır.⁹⁴ Bir fiilin hırsızlık sayılıp cezanın uygulanabilmesi için çalınan şeyin belli bir nisabı aşması gerektiği gibi yalancı şahitlikle ilgili fiilin o vasfı alabilmesi için meydana gelen zararın belli bir nisabı gerektirip gerektirmeyeceği tartışılmıştır. İbn Abdüsselâm, onuyla ilgili kararsız kalırken⁹⁵ Karafî (ö. 684/1285) ve Nevevî (ö. 676/1277) kesinlikle böyle bir nisap şartının olmayacağını ifade etmişlerdir. Onlara göre bir liralık zarar söz konusu olsa dahi söz konusu durum yalan şahitlik sayılacaktır.⁹⁶

Yukarıda zikredilen fiiller, fıkıh usulü âlimlerinin çoğunluğu tarafından büyük günahlar arasında sayılmıştır. Şu var ki fıkıh usulü eserlerinin bir kısmında büyük günahlar arasında yer alan fakat zaman içerisinde halk nazarında yeterince önemsenmediği için uygulamada yaygınlık kazandığını düşündüğümüz bazı fiilleri özellikle belirtmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Usul-i fıkıh eserlerinde yer alan büyük günahlardan bazıları şunlardır:

6. 1. Nemîme

Aralarını bozmak amacıyla bir sözü birinden diğerine taşımaya denir.⁹⁷ Hz. Peygamber "*Nemmâm cennete girmez*"⁹⁸ buyurmuştur. Yine "Hz. Peygamber iki

⁹⁰ Mülâane: karısının zina ettiğini veya doğan/doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin masum olduğuna aynı tarzda yemin etmesidir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Akif Aydın, "Liân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/172-173.

⁹¹ Mahallî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2/91.

⁹² Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/45; Mahallî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2/95; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1012; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî bekr b. Abdulcelil el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi'n-Nihâye* (Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ty), 2/266; Nevevî, *Ravdetü't-tâlibîn*, 2/379.

⁹³ Bir rivayete göre Hz. Peygamber kebâir ile ilgili: "Allah'a ortak koşmak, Anne-baba hakkını çiğnemek, adam öldürmek ve yalan söz söylemektir" buyurmuştur. Buhari, "Edeb", 6; Müslim, "İman", 38.

⁹⁴ Hz Enes'ten gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber kebâiri zikretti ya da ona kebâir hakkında soruldu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Allah'a ortak koşmak, adam öldürmek, anne-baba hakkını çiğnemektir. Sonra "Size ekberu'l-Kebâiri haber vereyim mi? dedi. Yalan söz veya yalancı şahitlik yapmaktır"* buyurdu. Buhari, "Şehâdât", 10.

⁹⁵ İbn Abdüsselâm, *Kavâidu'l-ahkâm*, 1/23.

⁹⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/86.

⁹⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Karâfî, *el-Furûk -Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk-* 4 Cilt (Beyrut: Âlemu'l-kutub, ty), 4/232; Zerkeşî, *et-Teşnîf*, 2/109.

⁹⁸ Buhari, "Vudû", 56; Müslim, "İman", 45; Tirmizi, "Taharet", 53.

kabre uğradı ve “Şu ikisi, insanlar yanında büyük olmayan iki şeyden dolayı azap görüyorlar” Buhârî'nin rivayetinde “Bilakis onlar büyük günahlardır” şeklindedir. Onlardan biri dedikodu haberiyle dolaşıyordu. Diğeri ise idrarından sakınmıyordu.”⁹⁹ buyurmuştur. Birine nasihat etmek amacıyla karşı tarafın sözünü nakletmek günah değil, aksine vaciptir. Zira Kur'an'da “Ey Musa yetkililer kendi aralarında konuşup seni öldürmeye karar verdiler.”¹⁰⁰ buyurularak birinin nasihat etmek amacıyla Hz Musa'ya söz taşıdığından haber verilmektedir.¹⁰¹

Gazzâlî gibi bazı âlimler, din kardeşini onun bulunmadığı bir ortamda hoşlanmayacağı şekilde anmak anlamına gelen gıybeti büyük günahlardan saymamışlardır. Gerekçe olarak da bunun umûmü'l-belvâ olarak çoğu kişinin ağzında dolaştığını ve az kişinin bu illetten uzak durabildiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰² Çoğu usul âlimi ise genellikle nemîmeyle beraber gıybeti de büyük günahlar arasında zikretmiştir.¹⁰³ Kurtûbî (ö. 671/1272) tefsirinde gıybetin büyük günahlardan olduğunu ve bunda ihtilaf olmadığını zikretmektedir. Zira kebîre için yapılan tanım gıybeti de kapsamaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca Hz. Peygamber bir hadisinde “Miraca yükseltildiğimde bir topluluğu rastladım. Onların bakırdan tırnakları vardı. Onlar yüzlerini ve göğüslerini parçalıyorlardı. ‘Ey Cibril! Bunlar kimdir?’ diye sordum. Onlar insanların etlerini yiyen ve itibar ve haysiyetlerini çiğneyenlerdir, dedi.” buyurmuştur.¹⁰⁵ Kur'an'da ise; “Bazılarınız bazılarınızı gıybet etmesin. Sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini çiğnemekten hoşlanır mı?”¹⁰⁶ buyrulmaktadır. Bununla beraber bazı durumlarda gıybet caiz görülmüştür.¹⁰⁷

Görüldüğü üzere nemime ve gıybetten kaçınılması talep edilmiştir. Fiilin kesin bir şekilde terki talep ediliyorsa buna haram, kesin olmayan bir tarzda terki talep ediliyorsa buna da mekruh denir. Haram ve mekruh kavramları ise teklifi hükümlerden olup fıkıh usulünün konuları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla burada nemime ve gıybetle ilgili fiilin terkiyle ilgili talep sabit ve kesin olduğu için bu fiillerin haramlığı ortaya çıkmış olmaktadır.

⁹⁹ Buhari, “Edeb”, 117.

¹⁰⁰ el-Kasas 28/20.

¹⁰¹ Zerkeşî, *et-Teşnîf*, 2/1008; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 2/384; Mahallî, *el-Bedru't Tâli'*, 2/91-92.

¹⁰² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 4 Cilt (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ty), 4/22; Râzî *el-Mahsûl*, 6/156; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1009; Mahallî, *el-Bedru't-tâli'*, 2/92; Ensârî, *Gâyetu'l-vusûl*, 106.

¹⁰³ İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkeb*, 2/384; Karâfi, *el-Furûk*, 4/232; Zerkeşî, *et-Teşnîf*, 2/109.

¹⁰⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Eb bBekr el-Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1964), 16/337.

¹⁰⁵ Ebu Davud, “Edep”, 40; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 21/53.

¹⁰⁶ el-Hucurat, 49/12.

¹⁰⁷ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim* (Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabiyye, 1392), 4/82.

6. 2. Sılâ-i rahmi kesmek ve anne-babaya eziyet etmek

Hz. Peygamber “*Sılâ-i rahmi kesen cennete girmez.*”¹⁰⁸ buyurmuştur. “*Kâtia*” sigası “*fâile*” vezninde olup, ulaşmanın zıddı olan “kesmek” mânasına gelmektedir. *Rahm* ise akrabalıktır.¹⁰⁹ Anne-babaya eziyet etmek bir rivayette kebâirden sayılırken¹¹⁰ başka bir rivayette ekberu'l-kebâirden sayılmıştır.¹¹¹ Bazı âlimlere göre “*Teyze annenin yerindedir*”¹¹² ve “*Kişinin amcası babanın yerindedir*”¹¹³ hadisleri onların eziyet konusunda da anne-baba gibi olduğuna delalet etmektedir.¹¹⁴ Burada sılâ-i rahmi kesmek ve anne- babaya eziyet etmekle ilgili büyük bir tehdit söz konusudur. Yukarıda da belirtildiği üzere naslarda insan fiillerine yönelik tehditlerin bir kısmı had bir kısmı da tazir cezalarını gerektirmektedir. Bu iki fiil, hem had ve tazirin niteliği hem de yasaklığın derecesi yönüyle fıkıh usulü alanına girmiş olmaktadır.

6. 3. Namazı vaktinden önceye almak veya sonraya bırakmak

İbn Hazm (ö.456/1064) gibi bazı âlimlere göre herhangi bir özür olmaksızın farz olan bir namazı vaktinden önce ya da sonra kılmak büyük günahlardandır.¹¹⁵ Zira Hz. Peygamber “*Kim iki vakit namazı özürsüz olarak birleştirirse büyük günahların kapılarından birine gelmiş demektir.*”¹¹⁶ Namazı tamamıyla terk etmek ise daha büyük bir günahdır.¹¹⁷ Sıhhat, butlan, şart, edâ, kaza ve iczâ gibi kavramlar usûl-i fikhın konuları arasında yer alan vad'î hükümlerdendir.¹¹⁸ Namazın sahih olabilmesi için onun vaktinde kılınması şarttır. Vaktinde kılınmayan bir namazın geçerli olmayacağı açıktır. Ayrıca namazın vaktinde kılınması emredilmiş ve bu emrin vucübiyet ifade ettiği; emrin terkinin ise nehyedildiği ve bunun da tahrir gerektirdiği belirtilmiştir. Mevzunun emir ve nehiyle ilgili olması, onun fıkıh usulüyle ilişkisini ortaya koymakta ve bu tür bilinçli fiillerin haram olduğu sonucunu doğurmuş olmaktadır.

¹⁰⁸ Buhari, “Edeb”, 11; Müslim, “el-Birr”, 6; Ebu Davud, “Zekât”, 45; Tirmizi, “el-Birr”, 10.

¹⁰⁹ Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1011; Nevevî, *el-Minhâc*, 12/12.

¹¹⁰ Buhari, “şehadât”, 16.

¹¹¹ Buhari, “şehadât”, 10; Müslim, “İman”, 256.

¹¹² Buhari, “Sulh”, 6; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 36; Tirmizi, “el-Birr”, 6.

¹¹³ Müslim, “Zekât”, 11; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 21.

¹¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/18; Karafî, *el-Furûk*, 1/158; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1012.

¹¹⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 12 Cilt (Beyrut: Dâru'l-fikr, ty), 11/219.

¹¹⁶ Tirmizi, “Salat”, 24; Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990), 4/396, 1020; Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mesut b. Dinâr ed-Dârekutnî, *Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004), “Salat”, 63.

¹¹⁷ Emir Pâdişâh, *Teyşîru't-tahrîr*, 3/45; Ensârî, *Gâyetü'l-vusûl*, 107.

¹¹⁸ Bu kavramlar için bk. Mahallî, *el-Bedru't-tâlî*, 1/135.

6. 4. Hz. Peygambere yalan isnad etmek

Hz. Peygamber konuyla ilgili “*Kim taammuden bana yalan dayandırırsa cehennemdeki yerine hazırlansın*”¹¹⁹ buyurmuştur. Cüveynî bu rivayete dayanarak Hz. Peygambere yalan isnad etmenin büyük günahтан ziyade küfür gerektirdiği görüşündedir. Doğrusu Hz. Peygambere bilerek ve isteyerek yalan isnad edip helali haram, haramı da helal yapmaya kalkışmak küfürdür. Hz. Peygamber’in dışındakilere yalan isnad etmenin büyük günah olup olmadığı tartışılmıştır. Bazılarına göre Hz. Peygamber’in dışındakilere yalan isnad etmek küçük günahlardandır.¹²⁰ Görüldüğü üzere burada şârî konumunda olan Hz. Peygambere ait sözlerin ters yüz edilmesi büyük günahla ifade edilmiştir. Dolayısıyla böyle fiillerin açık ve kesin bir şekilde terk edilmesi talep edilmiştir. Fiilin açık ve kesin olarak terkinin talep edilmesi onun haram olduğunun delili olmaktadır.

6. 5. Müslüman’ı haksız yere darp etmek

Müslümanı haksız yere dövmek veya hak ettiğinden fazla darp etmek büyük günahlardan sayılmıştır. Hz. Peygamber konuyla ilgili “*Ümmetimden ateş ehli iki grup vardır ki hala onları görmüş değilim. Gruplardan birinin ellerinde sıyrıkuyruklarına benzer sopalar vardır. Onlarla insanları döverler. Diğer grup ise giyinmiş çıplak kadınlardır*”¹²¹ Burada darp fiilinin Müslüman kaydı ile zikredilmesi, işin vahametini nazara sunmak içindir. Gayr-i Müslimleri farklı kategoride göstermek için değildir. Onlar da bu konuda Müslümanlar gibidir. Diğer bir ifadeyle onları haksız yere yahut hak ettiğinden fazla darp etmek büyük günahlardan kabul edilmiştir.¹²² Nassın tehdit içerdiği açıktır. Dolayısıyla nas, sözü geçen fiilin yapılmamasını talep etmektedir. Fıkıh usulünde bir fiilin yapılmamasını talep etmek ya mekruh ya da haram kavramıyla ifade edilmiştir. Burada fiilin büyük günahlar kategorisinde değerlendirilmesi onun haram bir fiil olduğunu ortaya koymaktadır.

6. 6. Sahabeye sövmek

Hz. Peygamber, “*Sahabeme sövmeyiniz. Allah’a yemin ederim ki sizden biri Uhud dağı kadar altın infak etse yine de onların ne seviyesine ne de yarı seviyesine ulaşacaktır.*”¹²³ Müslim’de yer alan bir rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “*Hâlid b. Velîd ile Abdurrahmân b. Avf arasında bir sorun çıktı. Halid, İbn Avf’a sövdü. Bunun üzerine Allah Resulü yukarıda zikredilen hadisi söyledi.*”¹²⁴ Burada Hz. Peygamber’in hitabı, söven sahabeye yönelik olduğu halde zikri geçen sahabe,

¹¹⁹ Buhari, “İlim”, 38; Müslim, “Mukaddime”, 3.

¹²⁰ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusi İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 8 Cilt (Beyrut: Dâru’l-âfâki’l-cedîde, ty), 1/148; Emir Pâdişâh, *Teyşîru’t-tahrîr*, 3/44; Zerkeşi, *Teşnîf*, 2/1014.

¹²¹ Müslim, “Libas”, 34; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1988), 8/64.

¹²² Gazzâlî, *İhyâ*, 1/47; Zerkeşi, *Teşnîf*, 2/1014; Ensârî, *Gâyetu’l-vusûl*, 107; Mahallî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/96.

¹²³ Müslim, “Fadâilu’s-Sahabe”, 54.

¹²⁴ Müslim, “Fadâilu’s-Sahabe”, 54.

kendisine yakışmayan bir fiil sergilediğinden Hz. Peygamber onu sahabenin dışında olanların konumunda değerlendirerek o şekilde hitapta bulunmuştur. Buhârî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber: “Allah şöyle buyurur: ‘Kim bir dostuma düşmanlık yaparsa ona savaş ilan ederim’.”¹²⁵ Yani ona düşman olduğumu ilan ederim ve onu cezalandırırım. Sahabeler Allah'ın dostlarıdır. Onlara sövmek demek, onlara düşman olmak demektir. Sahabenin dışında olan kimselere sövmek büyük değil, küçük günahlardan kabul edilmiştir. Buna göre “Müslümana'a sövmek fısktır”¹²⁶ yani büyük günahdır hadisi, tekrar eden sövmelerle ilgilidir.¹²⁷ Hz. Peygamber, sahabeye sövmeyi açık bir şekilde yasaklamış ve bu tür fiillerden uzak durulmasını talep etmiştir. Fiilin yapılmamasıyla ilgili talebin açık ve kesin olması o fiili yasakladığına göre sahabeye sövmenin de haram olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

6. 7. Deyyusluk ve Kıyâde

Deyyus, Arapça bir kelime olup kişinin kendi mahreminin meşru olmayan hallerine ses çıkarmaması ve o hallerini hoş karşılaması demektir.¹²⁸ Türkçede bu fiil, kavvâd, sözüyle, eski dilde ise bî-gayret'u namûs kelimesiyle ifade edilmiştir. Allah, Kur'ân-ı Kerim'de “Zina eden erkek ancak zina eden kadınla veya müşrik bir kadınla evlenir. Zina eden kadın da ancak zina eden erkek veya müşrik bir erkekle evlenir. Bu müminlere yasaklanmıştır.”¹²⁹ buyurarak zina yapanların, birbirlerinin fiillerini karşılıklı hoş görmeleri nedeniyle onların yine kendileri gibi olanlarla evlenmeleri gerektiğini zikrederek cezalandırmıştır. Hz. Peygamber konuyla ilgili “Üç kişi cennete girmez. Onlar: Anne-babasına eziyet eden, deyyus ve kendisini erkeklere benzeten kadındır”¹³⁰ buyurmuştur. Kıyâde ise, kişinin kendi mahreminin dışında olanların meşru olmayan hallerini hoş karşılamasıdır.¹³¹ Bu da bir önceki fiile kıyas edilmiştir. Bu tür ahlaka sahip olanların dini gayreti olmadığından tefessüh etmiş ruh ve vicdanlarından herhangi bir hayır beklenmez.¹³² Burada aradaki illet benzerliği nedeniyle nassın hükmü deyyus ve kıyâde'ye uygulanmış ve bu tür fiillerin büyük günah olduğu dolayısıyla bunlardan kaçınılması gerektiği talep edilmiştir. Fiilin terkiyle ilgili talebin kesin olması ve aynı zamanda fiil ile ilgili açık

¹²⁵ Buhârî, “Rikâk”, 38; İbn Mâce, “Fiten”, 16.

¹²⁶ Buhari, “Edep”, 35; Müslim, “İman”, 28; Tirmizi, “İman”, 15; Nesâî, “Tahrimu'd-dem”, 26.

¹²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tehkîki'l-hak min 'ilmi'l-Usul*, 3 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 1/146; Emir Pâdişâh, *Teysîru't-tahrîr*, 3/45; Mahallî, *el-Bedru't-tâli*, 2/96-97.

¹²⁸ İbnü'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/1465.

¹²⁹ Nur 24/3.

¹³⁰ Hâkim, *Müstedrek*, 1/144.

¹³¹ Ebû Tâhir Necmüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 169, 810; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/150.

¹³² Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdullâh b. Hüseyin b. Saîd el-Endelüsî İbnü'l-Hirât, *el-Ahkâmü's-şer'iyyetü'l-kübrâ*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin Ukkâşe, 5 Cilt (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 1/152; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 1/146; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1017-1018.

tehdidin bulunması o fiili fıkıh usulü açısından haram kategorisine koymuş olmaktadır.¹³³

6. 8. Siâye

Kişinin, başkasının eziyet görmesini sağlamak için zalim biri hakkında söylediklerini ona ulaştırması olup¹³⁴ Türkçe’de “ispiyonculuk” olarak tanımlanmaktadır. İbnü’l-Esîr’in (ö. 606/1210) *Nihâyetü’l-Garip* adlı eserinde yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber “*Sâî üçlüdür*” buyurmuştur. Yani yaptığı ispiyonculuk çalışmasıyla üç kişiyi helak eder. Kendini, şikâyet ettiği kişiyi ve haberi ulaştırdığı kişiyi helak eder.¹³⁵ Burada “sâî”nin niyeti bozuk olduğu için söyledikleri doğru olsa dahi yine de vebalden kurtulamayacağı anlaşılmaktadır. İspiyonladığı haber yalan ise yalancı şahitlik ve iftiradan dolayı ceza çekecektir.¹³⁶ Burada fiilin mahiyeti ve böyle bir fiile terettüb eden cezanın keyfiyetiyle ilgili bir durum söz konusudur. Böyle bir fiilin verdiği zarar ve buna bağlı olarak açık ve kesin tehdidin varlığı fiili haram ve yasaklı hale getirmektedir.

6. 9. Zekât vermemek

Zekât verebilecek durumda olduğu halde özürsüz bir şekilde onu geciktirmek büyük günahlardan sayılmıştır. “*Onlar ki zekâtlarını vermezler*”¹³⁷ ayeti tehdit içermektedir. Tehdit ise büyük günahlar için yapılır. Hz. Peygamber “*Altın ve gümüş sahibi olup onların hakkını vermeyen kişi için kıyamet günü onlardan ateş levhaları yapıp kızdırılır. Onlarla yanları, alını ve sırtı dağlanır*”¹³⁸ buyurmuştur. Buradaki tehditler, zekâtın vücûbiyetine inanan Müslümanlar içindir. Zekâtı inkâr ettiğinden dolayı onu vermeyenlerin yahut geciktirenlerin kâfir olacağı açıktır.

6. 10. Allah’ın rahmetinden ümit kesmek veya onun gazabından emin olmak

Allah’ın rahmetinden tamamen ümidini kesmek ya da azabının kendisine hiçbir şekilde dokunmayacağını düşünmek büyük günahlardan sayılmıştır. Allah Teâlâ “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır*” buyurmakla beraber bu kuşaticılık, kendisini inkâr edenlerle sınırlandırılmıştır. Nitekim “*Allah’ın rahmetinden ancak inanmayanlar ümidini keser*” (Yusuf 12/87) buyurmuştur. Allah’ın affediciliğine dayanarak günahlara dalmak ve Allah’ın kendisine azap etmeyeceğinden emin olmak da büyük günahlardan sayılmıştır. Çünkü “*Allah’ın azabından ancak kaybedenler emin olmazlar*”¹³⁹ buyrulmuştur. Burada tasavvufi ifadesiyle havf ve reca yani korku ve ümit arası bir yaşam tarzı istenmiştir ki inanan kişi, ne büsbütün

¹³³ Haram fiil için bk. Mahallî, *el-Bedru’t-tâli*, 1/149.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 6/232.

¹³⁵ İbnü’l-Esîr, Ebu’s-Saâdât Necmüddîn b. Muhammed b. Abdülkerim, *en-Nihâyetü fî Garîbi’l-hadîs ve’l-âsâr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1979), 2/370.

¹³⁶ Karâfî, *el-Furûk*, 1/14; Zerkeşî, *Teşnîf*, 2/1018; Mahallî, *el-Bedru’t-tâli*, 2/99.

¹³⁷ Fussilet 41/7.

¹³⁸ Müslim, “İsmü mâni’i-zek’at”, 24; Nesâî, “el-Muzarâa”, 2.

¹³⁹ el-A’raf 7/99.

ümidini keserek günahlara dalsın ne de kendinden emin olarak emir ve yasaklara karşı gevşeklik gösterebilir.¹⁴⁰ Bu mevzunun itikadi boyutu olmakla beraber amel yönü de bulunmaktadır. Zira inanç ve itikadın amele yani fiile yansıtacağı muhakkaktır. Nitekim insan inandığı gibi yaşamaya çalışır. Dolayısıyla Allah'ın affediciliğine güvenerek günahlara dalan kişiler şiddetli bir şekilde uyarılmış ve bundan vazgeçmeleri istenmiştir. Aynı uyarı, Allah'ın rahmetinden ümit kesip günahlara dalanlara da yapılmıştır. Fiilin yapılmasını ya da yapılmamasını talep etmek ve talebin boyutu ile ilgili hususlar fıkıh usulünün mevzuları arasında yer almaktadır.

6. 11. Muharebe/Eşkiyalık

Gelip geçeni korkutmak amacıyla yol kesmektir. Yol kesen manasına gelen *kâtiu't-tarîk* ve "haydut", "harâmi" anlamını ifade eden muharib kelimeleri de aynı manayı ihtiva etmektedir. Eşkiyalık, İslam ceza hukukunda "hirâbe" olarak isimlendirilen ve had cezasını gerektiren suçlardan kabul edilmiştir.¹⁴¹ Nitekim Kur'an'da, "Allah ve resulüne karşı harp edenlerin ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların cezası, katledilmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz bir şekilde kesilmesi ya da buldukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz"¹⁴² buyrulmuştur.

6. 12. Küçük Günahlara Devam Etmek

Âlimlerin çoğu, küçük günahların birinde veya birden fazla çeşidinde ısrar etmenin onu büyük günaha çevireceği görüşünü benimsemiştir. Bazı âlimler ise büyük günahlarda devam etmenin onu küfür seviyesine çıkarmayacağı gibi küçük günahlarda ısrar etmenin de onu büyük günaha çevirmeyeceği görüşünü ifade etmişlerdir.¹⁴³

Yukarıda zikredilen günahlar incelendiğinde onların bir kısmının had ve diyet, bir kısmının tazir, bir kısmının da şiddetli tehdit içeren fiiller olduğu görülecektir. Örneğin katl, zina, kazf, hırsızlık, gasp ve zihâr gibi cezası doğrudan nasla belirlenen günahlar, had ve diyet gerektiren fiillerden sayılmışlardır.¹⁴⁴ Diğer günahlar ise ya değişen oranlarda tazir cezasını gerektiren ya da daha çok ahiretteki ceza ile tehdit edilen fiillerden kabul edilmiştir. Sıla-i rahmi kesmek, Hz. Peygambere yalan isnad

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kebâir* (Beyrut:Dâru'n-nedve, ty), 32; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 1/146. Ayrıca korku ve ümit arasındaki denge için bk. Hasan Bulut, *Kur'an'a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrât ve Tefrît* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 88-89.

¹⁴¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/375; Nevevî, *Ravdetü't-tâlibîn*, 10/162-163.

¹⁴² el-Maide 5/33.

¹⁴³ Fıkıh usulü eserlerinde yemin-i fâcire, rüşvet, şahitliği gizlemek, yetim malı yemek, ölçü ve tartıda hile yapmak, gulûl yani ganimet malına ihanet etmek gibi fiiller de büyük günahlardan sayılmışlardır. (Bk. Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-tâhrîr*, 3/45; Karaffî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 282; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, 4/275.)

¹⁴⁴ Muhammed Ebû zehre, *el-Cerîmetu ve'l-ukûbetu fi'l-fikhi'l-İslam* (Kâhire: Dâru'l-fikr, 1998), 50.

etmek, nemime, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, yetim malı yemek, namazları vaktinden önceye almak ya da sonraya bırakmak gibi günahların fıkıh usulü açısından haram olduğu belirtilmiş ve ceza-i müeyyidesi, dünyadan ziyade ahirete bırakılmıştır. Bazı yasak fiiller ise kıyas yoluyla büyük günahlara dâhil edilmiştir. Buna göre büyük günahların sınırlarının belirlenmesinde ayırıcı ölçütün yalnızca had gerektiren fiiller olduğunu söylemek isabetli gözükmemektedir. Aynı şekilde onların ahirete yönelik şiddetli tehdit içeren fiiller olduğunu veya belli bir sayıyla kayıtlanmış olduğunu ifade etmek de güçtür. İlgili naslara ve yukarıda zikredilen günahlara bakıldığında onların sınırının belirlenmesinde bir ölçütten ziyade birden fazla ölçütün kullanıldığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnette, kebîre ya da çoğul ifadesiyle kebâir olarak ifade edilen büyük günah olgusu farklı isim ve türevleriyle önemli oranda yer almıştır. Naslarda bazı büyük günahların isimleri zikredilmiştir. Ancak onların sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün olmadığı gibi hangi günahların kebâir kapsamında değerlendirilmesi gerektiği konusunda da ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Nitekim kebâir için yapılan tanımlar üzerinde herhangi bir görüş birliğinin sağlanamamış olması bu düşüncüyü pekiştirmektedir. Büyük günahlarla ilgili rivayetler incelendiğinde gerek içerik gerekse sayı bakımından bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber, insanların durumunu, seviyesini ve o an için en çok ihtiyaç duydukları şeyi göz önünde bulundurarak konuşmuştur. Dolayısıyla muhataplarının durumuna göre kebâiri ya da ekberu'l-kebâiri zikretmiştir. Aynı şey büyük günahlardaki sıralama için de söz konusudur. Şu var ki naslarda her zaman öncelikli olarak Allah'a ortak koşmak en büyük günah olarak zikredilmiştir. Bu sebeple ulema en büyük günahın şirk olduğu konusunda ittifak etmiştir. Diğer büyük günahların sırası konusunda ise ihtilaf etmişlerdir.

Ulemâ, fıkıh usulü eserlerinde diğer ilim dallarıyla bağlantılı olarak bazı mevzulara yer vermiştir. Bu mevzulardan biri de kebîre konusudur. Onlar, âm lafzın kapsamı, illetin tahsisi, ictihadda Hata-İsâbet, Helal-haram ve Hüsün-Kubuh gibi konularda Kelam ilminin verilerinden yararlanmışlardır. Bu mevzuların bir kısmı Fıkıh usulüyle doğrudan ilgili görünmese de onların belli bir temele oturtulmasında ve fakihin zihin yapısının oluşumunda sözü geçen ilmin ilgili verilerinin önemli role sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Fıkıh usulü eserlerinde büyük günahların varlığından ziyade küçük günahların olup olmadığı tartışılmıştır. Bazı âlimler bütün günahları büyük kategorisinde değerlendirip peygamberler arasındaki derece farkına benzer bir derecelendirmenin büyük günahlar için de söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle büyük günah ve daha büyük günah olduğunu, ancak Allah'a isyan manasına gelen herhangi bir fiilin küçük olamayacağını belirtmişlerdir. Kebâirle beraber küçük günahların varlığını kabul edenler ise nasların zâhir manalarından hareketle bu kanaate varmışlardır. Onlar büyük günah ile küçük günah arasındaki

farkı ortaya koyabilmek için hadis ilminin verilerinden yararlanmışlardır. Bu anlamda rivayetin sıhhati için ileri sürülen râvinin âdil olması gerektiği şartı, şer'î hükmün belirlenmesi için de aynen kabul edilmiştir. Dolayısıyla râvinin adâletine zarar veren fiiller büyük günah kategorisinde değerlendirilip böyle bir râvinin aktardığı rivayete şüpheyle bakılmış, onun adâletini zedelemeyen fiiller ise küçük günah grubunda kabul edilerek aktardığı rivayet delil olarak kullanılmıştır.

Küçük günahlarda ısrar etmenin onu büyük günaha çevirip çevirmeyeceğiyle ilgili tartışmalar, mürüet kavramı ve ısrarın keyfiyeti üzerinde yoğunlaşmıştır. Dine zarar verecek ve kişinin değerini düşürecek fiiller, ya da günaha azmedecek şekilde istemli ve bilinçli ısrarların onu büyük günaha çevireceğiyle ilgili kanaat, ağırlıklı görüş olarak kabul edilmiştir.

Naslarda gerek büyük günahların kapsamı gerekse büyük-küçük günah ayırımında ve bunların ısrarında bir kısım belirsizliklerin olduğu müşahede edilmiştir. Bu durum, inanan insanların Allah'a isyan ihtiva eden bütün fiillerden kaçınmalarını sağlamaya ve konuyla ilgili daha dikkatli bir yaşam sürmelerini hedeflemeye matuf olarak yorumlamıştır. İslam hukukunun genel amaçlarına uygunluk bakımından böyle bir yorum benimsenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Aktan, Hamza. "Kazf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/148-149. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Akif, Mehmet Aydın. "Liân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/172-173. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî. *el-İhkâm fî usûli'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-sâmi', 2003.
- Aydınlı, Abdullah. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Basrî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyîb el-Basrî. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*. thk. Halîl el-Meys. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1403.
- Bebek, Adil. "Kebîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-necât, 1422.
- Bulut, Hasan. *Kur'ân'a Göre İnanç ve Davranışlarda İfrât ve Tefrît*. Ankara: Gece Akademi yayınları, 2019.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs. *el-Fusûl fî'l-usûl*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.

- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullah. Yusuf el-Cüveynî. *Kitâbu't-Telhîs fî Usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Cevlim en-Nebâlî-Beşîr Ahmed el-Amrî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslamiyye, ty.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullah. Yusuf el-Cüveynî. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kevâtî'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mesut b. Dinâr. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer. *Takvîmu'l-Edille fî usûli'l-fikh*. thk. Adnân el-Alî, Beyrût: Mektebetü'-Asriyye, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî. *Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, ty.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Cerîmetu ve'l-ukûbetu fî'l-fikhi'l-İslam*. Kâhire: Dâru'l-fikr, 1998.
- Efendioğlu, Mehmet. "Rivayet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/135-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Emir Pâdişâh, Muhammed el-Hüseynî. *Teysîru't-tahrîr*. 4 Cilt. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2015.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *Gâyetu'l-vusûl şerhi Lübbü'l-usul*. Mısır: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, ty.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitabu'l-'Ayn*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşîrûn, ty.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Zübeyr, 4 Cilt. Şirketu'l-Medîneti'l-Münevvere, 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ty.
- Gündoğar, Hamdi. İman ve Küfrün Gölgesinde Büyük Günah'ın Yorumu, *Malatya İlahiyat Vakfı* 1 (2017), 515-528.
- Hacak, Hasan. Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri. *Sabahattîn Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi* (2014), 1-36.
- Hâkim, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.
- Halîmî, Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halim el-Buhârî. *el-Minhâc fî şu'bi'l-imân*. thk. Hilmi Muhammed. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.
- Harman, Ömer Faruk. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/278-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddin Abdülazîz b. Abdisselâm. *Kavâidu'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-killiyetü'l-Ezheriyye, 1991.

- İbn Atiyyete, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdirrahman b. Temam el-Endelûsî. *el-Muharriru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdussâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1422.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavût. 28 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1988.
- İbn Hacer, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. muhammed İbn Hacer el-Heytemî. *ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-kebâir*. Beyrut: yy, 1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, ty.
- İbnü'l-Hirât, Abdülhâk b. Abdirrahmân b. Abdullâh b. Hüseyin b. Saîd el-Endelûsî, *el-Ahkâmü's-şer'iyetü'l-kübrâ*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin Ukkâşe. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kâhire: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, ty.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119.
- İbnü'n-Neccâr, Ebû Bekr Takiyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz İbnü'n-Neccâr. *Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*. thk. Muhammed ez-Zuheylî-Nezîr Hâmâd. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-ubeykân, 1993.
- İbnü'l-Esîr, Necmuddîn Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Abdulkerim. *en-Nihâyetü fî Ğarîbi'l-hadîs ve'l-âsâr*. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmîyye, 1979.
- İbnü'r-Rifâ, Ebu'l-Abbas Necmuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Ensârî. *Kifâyetü'n-nebih fî şehî't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2009.
- İbnü's-Sâati, Muzafferuddîn Ahmed b. Ali. *Bedü'n-Nizâm (Nihâyetü'l-vusûl ilâ ilmi'l-Usul)*. thk. Said b. Ğarîr b. Mehdi es-Sülemî, Mekketü'l-Mükerrreme: Câmi'atü ümm'il-kurâ, 1985.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyuddîn Osman b. Abdurrahman. *Ma'rifetu envâi ulûmi'l-Hadîs (Mukaddimetü İbnü's-Salâh)*. thk. Nureddîn İtir. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muassır, 1986.
- Kadâi, Akil b. Atiyye b. Ahmed Kadî Ebû Tâlib. *Tahrîru'l-mekâl fî muvâzeneti'l-a'mâl ve hükümü ğayri'l-mükellefîn fi'l-ukbâ ve'l-meâl*. Dubâi: Dâru'l-İmam Malik, ty.
- Karadağ, Bekir. *Mu'tezilenin Fıkıh Anlayışı (Ebû Bekir Esam Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Karâfi. *Şerhu't-Tenkihi'l-Fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004.
- Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Karâfi, *el-Furûk - Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*, 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kutub, ty.

- Koca, Ferhat. *İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usul-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtûbî)*. thk. Ahmed Berdûnî-İbrâhim Atvîş. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Leknevî, Ebû'l-Hesenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed b. Abdülhalîm b. Muhammed el-Leknevî. *Fevâtihu'r-rahamût şerhu Müsellimu's-subût*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Calâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî. *el-Bedru't-tâli', fî halli Cem'î'l-cevâmî'*. thk. Murtaza Ali ed-Dağistânî, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2012.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî bekr b. Abdulcelil el-Ferğânî el-Merğînânî. *el-Hidâye fî şerhi'n-Nihâye*. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ty.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabiyye, ty.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-matba'ati'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Bahru'l-keîâm*. Dimeşk: yy, 2000.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabiyye, 1392.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn ve Umdetu'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâvûş. 12 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1991.
- Râfî, Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvinî. *Fethu'l-Azîz bi şerhi'l-vecîz*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*. 6 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risâle, ty.
- Saylan, İbrahim. *Hadisleri anlama yöntemi olarak esbâb-ı vurûd*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2019.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî. *Kavâti'u'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullâh b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetu't-tevbe, 1319.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *Usulü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire: yy, 1954.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkîr. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî. *el-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabi, 1999.

- Şîrâzi, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîruzâbâdî. *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*. Bahreyn: Mektebetu Nizâm, t.y.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dehhâk et-Tirmizi. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Ahmed Fuâd Abdulbâkî. 4 Cilt. Kâhire: Matb'atu Mustafa el-Bâbî, el-Halebî, 1975.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. Ali. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1992.
- Yaman, Ahmet. *İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usul-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Yılmaz, Ömer. Cessâs'ın Eserlerinde Büyük Günah Meselesi. *Tasavvur*, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/2 (Aralık, 2018), 761-783.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ez-Zerkeşî. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. 6 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Kuveyt, 1992.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ez-Zerkeşî. *Teşnîfu'l-mesâmi' bi Cem'î'l-cevâmi' lî Tâcuddîn es-Sübkî*. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetu'l-Kurtubâ, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kebâir*. Beyrut: Dâru'n-nedve, ty.